

INCINTA CETĂȚII MEDIEVALE DE LA HÂRȘOVA. DESCOPERIRI NOI

Constantin NICOLAE*

Keywords: *Hârșova, Middle Ages, Ottoman period, precinct wall, Russo–Turkish wars*

Cuvinte cheie: *Hârșova, evul mediu, epoca otomană, zid de incintă, războaiele ruso-turce.*

Abstract: *A preventive research in 2013 allowed the identification of elements of medieval fortification (Fig. 1)*

1. Northeast tower (corner bastion). (Fig. 1,1). It was identified at the crossroads of east and north precincts, in the Eastern curvature of Carsium street. The rest of the wall was discovered under the asphalt; it is 3,70m thick, made of limestone and sand-lime mortar. The exterior paramentum is made of large stone blocks, carved on all sides. Estimated bastion diameter is about 35m (Fig. 2).

2. Gate from the north precinct of the city (Fig. 1,2). It was discovered at the crossroads of Vadului and Carsium. There are still preserved: the walls of the watchtower and characteristic elements entering the gate: a slab on the left wall (1,00 x 0,55 x 0,56 m) and the central pole fast in the ground, with quadrilateral slot where the gates used to junction in order to be secured (Fig. 2-5). Opening of the gate was 4,40m width. Current data, in conjunction with older observations indicate the existence in this point of the gate tower, estimated size of 4 x7 m.

3. Precincts of the west side (Fig. 1, 3, 4). At the crossroads of Independenței and Venus were identified three precinct walls built, most likely, in different times.

Precinct III, the last in terms of chronology and the most extensive, is preserved at 0,89 m height and 1,50m width. On the property located north (Gogoasă family), there are still preserved the remains of a wall of over 8m high (Fig. 11).

Precinct II is located about 0,60m behind the previous. In section is poorly preserved. On Venus street it was found much better during some older edilitary works. It may have a width estimated at 2,40-2,50m (Fig. 12).

* Constantin NICOLAE: Muzeul "Carsium" Hârșova, str. Revoluției, nr.27, Hârșova, 905400; e-mail: ct.nicolae@yahoo.com.

Precinct I passes in front of the Holy Emperors Constantine and Helen church. It was destroyed in ancient times, as indicated by the embleton boulders scattered over large area and the uncovered bombards. Basically, the wall is identified by the debris of stone and mortar and by the bricks on the surface of the rock. Between Precinct I and Precinct II there is a large area of pavement made of stone boulders and mortar. This shows the existence of a gateway right in this place. Medieval ceramic fragments, cast iron bombards and Roman materials we discovered during excavations.

4. Building outside the eastern precinct (Fig. 1,5; Fig. 16). The remains of a foundation were identified on Grădinilor street, made of stone and clay and belonging to a medieval building. In the immediate proximity were recovered large quantities of tiles and characteristic pottery fragments.

Origin and dating the discoveries are not an issue. Construction of the first precinct of the Ottoman fortress at Hârșova dates from early 17th century. In 1651, when Evlia Celebi visits the city, it was already built. As indicated by the city plan, made in early 19th century by von Moltke, (Fig. 17) the bastion and the northern gate can be spotted. Western precincts were most affected by the Russo-Turkish wars in the 18th – early 19th centuries so, there are various changes. Precinct I is destroyed during the war between 1768-1774 and it is rebuilt until the end of the century a little lower (precinct II). During the war between 1806-1812 it is destroyed, together with the conquest of the city by the Russians. Historical sources that describe the conflict between 1828-1829 recorded rebuilding the city in 1822. This is actually the moment when von Moltke drafted the city plan and describes its system of fortifications. In the old images of the modern city, in the middle of the 20th century, these elements can be easily spotted by the street network.

Current research results are very important because they clarify the basics of planimetric layout of the precinct from Hârșova, which is one of the most important for the Middle Ages in Dobruđa.

Rezumat: O cercetare preventivă din anul 2013 la Hârșova, a permis identificarea unor elemente de fortificație medievală (Fig. 1)

1. Turnul de nord-est (bastion de colț). (Fig. 1,1). A fost identificat la intersecția incintelor de est și nord, în curbura de răsărit a străzii Carsium. Sub cuvertura de asfalt s-a descoperit restul zidului, cu grosime de 3,70 m, din piatră de calcar prinsă cu mortar din nisip și var. Paramentul exterior este din blocuri mari de piatră cioplită pe toate părțile. Diametrul estimativ al bastionului este de cca. 35 m (Fig. 2-5).

2. Poarta de intrare de pe incinta de nord a cetății (Fig. 1,2). A fost descoperită la intersecția străzilor Vadului și Carsium. Se păstrează zidurile turnului de acces și elementele caracteristice intrării pe poartă: o placă pe zidul din stânga, pe direcția de intrare (1,00 x 0,55 x 0,56 m), și stâlpul central înfipt în pământ, cu lăcașul patrulater, pe care se făcea închiderea la mijloc (Fig. 16-27). Deschiderea totală a porții avea lățimea de 4,40 m. Datele actuale, coroborate cu observații mai vechi indică existența în acest punct a turnului porții cu dimensiuni estimative de 4 x 7 m.

3. Incintele de pe latura de vest (Fig. 1, I, II, III). La intersecția străzilor Independenței și Venus au fost identificate trei ziduri de incintă construite, cel mai probabil, în perioade diferite.

Incinta III, ultima cronologic și cea mai extinsă, se păstrează pe înălțimea de 0,89 m și lățimea de 1,50 m (Fig. 11). Pe proprietatea de la nord (fam. Gogoasă) se păstrează un rest de zid cu înălțimea de peste 1,80 m.

Incinta II se află la cca 0,60 m în spatele incintei III. În secțiune este în stare precară de conservare. Pe strada Venus a fost surprinsă în lucrări edilitare mai vechi mult mai bine. Poate avea o lățime estimativă de 2,40-2,50 m (Fig. 12).

Incinta I trece prin fața Bisericii Sf. Împ. Constantin și Elena. A fost distrusă din vechime după cum indică bolovanii de emplecton împrăștiați pe suprafață mare și bombardele descoperite. Practic zidul se identifică după resturile de piatră cu mortar și cărămizile de pe suprafața stâncii. Între aceasta și incinta II se află o suprafață întinsă de pavaj din piatră bolovănoasă prinsă cu mortar. Situația arată existența unei porți de intrare în acest loc. În săpătură au fost descoperite fragmente ceramice de epocă medievală, bombarde din fontă și materiale romane.

4. Edificiul din afara incintei estice (Fig. 1,4; Fig. 16). Pe strada Grădinilor a fost identificat un rest de fundație din piatră legată cu pământ ce aparține unei construcții medievale. Din proxima vecinătate au fost recuperate cantități însemnate de olane și fragmente ceramice tipice. Fundația se execută într-un orizont cultural cu materiale romane.

Originea și datarea descoperirilor nu ridică probleme deosebite. Construirea primei incinte a fortificației otomane de la Hârșova se încadrează în prima parte a secolului al XVII-lea. La 1651 când Evlia Celebi vizitează localitatea, incinta era construită. După cum indică planul cetății, realizat în prima parte a secolului al XIX-lea, de către von Moltke, (Fig. 17) bastionul și poarta de nord pot fi reperate. Incintele de vest au fost cel mai multe afectate de războaiele ruso-turce din secolele XVIII-prima jumătate a secolului al XIX-lea, așa că aici au avut loc mai multe schimbări. Incinta I este distrusă în războiul dintre anii 1768-1774 și este refăcută până la finele secolului ceva mai jos (incinta II). În timpul războiului din anii 1806-1812 este distrusă odată cu cucerirea orașului de către ruși. Surse istorice care descriu conflictul din anii 1828-1829 consemnează refacerea cetății în anul 1822. Acesta este, de fapt, și momentul în care von Moltke întocmește planul orașului și descrie sistemul său de fortificații. Pe imaginile vechi ale orașului modern, la mijlocul secolului al XX-lea, aceste elemente pot fi reperate cu ușurință după rețeaua stradală.

Rezultatele actualelor cercetări au o importanță deosebită deoarece lămuresc elementele de bază ale planimetriei incintei fortificației de la Hârșova, una din cele mai importante din evul mediu dobrogean.

Realizarea unui proiect de cercetare preventivă pe o investiție la Hârșova în cursul anului 2013, ne-a permis identificarea unor părți componente ale fortificațiilor cetății medievale de aici (Fig. 1) pe care le prezentăm în cele ce urmează.

1. Turnul de nord-est (bastion de colț) (Fig. 1, 1). Se plasează la intersecția incintei de răsărit cu cea de nord, pe actuala strada Carsium. Modernizarea străzii a fost oprită, la vremea respectivă, de resturile turnului care ieșeau la suprafață, după cum se vede într-o fotografie din anii 1960-1965. Ulterior, ruinele au fost îndepărtate pentru a facilita asfaltarea. În imediata apropiere, de sub depunerea de pământ de peste 3 metri din afara străzii, a ieșit la lumină, în urma unei excavații, intersecția a două ziduri, din piatră prinsă cu mortar, cu închiderea unghiului spre stradă, despre care s-a presupus că făceau parte din incinta cetății.

Pe traseul actualei investiții s-a mai instalat, în anul 1988, o conductă

metalică pentru o stație de epurare, a cărei construcție nu s-a finalizat la vremea respectivă.

Lucrările de pe strada Carsium, în cadrul actualului proiect, ne-au prilejuit cercetarea parțială a obiectivului și conturarea limitelor acestuia. Excavarea șanțului, cu lățime de 0,60 m și adâncime de 1,30 m, a dus la identificarea vechii conducte dar și a spărturii făcută zidului care se află imediat sub asfalt. Pe laturile interioare și exterioare ale restului de zid au fost executate mai multe sondaje (Fig. 2).

C 1 cu dimensiunile de 3 x 3 m (Fig. 3). Aici s-a putut constata că restul construcției se află imediat sub carosabil. Înălțimea actuală a zidului este de 1, 10 m, iar grosimea de 2 - 2,10 m. În spate fundația bastionului se sprijină direct pe un pinten de stâncă, ajustat chiar în acest scop, pentru a-i da soliditatea necesară, așa că dimensiunea trebuie să fi fost mult mai mare. Zidul are un parament exterior din care se mai păstrează doar un rând din piatră de calcar, cioplită îngrijit, cu dimensiuni aproximativ egale (72 x 55 x 35 m). După cum se vede în șanțul excavat recent, acesta a fost distrus încă de la instalarea vechii conducte. Embletonul este compus din piatră mică, bolovănoasă, prinsă cu mortar rezistent din nisip și var de culoare gri. În profil se observă, la nivelul stâncii, o masă de resturi de pietriș amestecat cu mortar care acoperă denivelările până la adâncimea de - 1, 60 m și reprezintă, fără nici un dubiu, nivelul de construcție. Deasupra acestuia se identifică un nivel subțire de arsură. Cea mai mare parte a depunerii din fața zidului o reprezintă pământul compactat cu resturi de piatră mică rămasă aici după distrugerea și demantelarea turnului.

C 2 cu dimensiunile 2 x 2 m, a surprins partea interioară a turnului, spre vest (Fig. 4). Aici stânca coboară mult sub depunerea de loess. Zidul este construit direct pe pământul galben și a afectat depunerile romano-bizantine, destul de consistente, care vin din apropierea porții cetății antice. Spre interior, cel puțin până la nivelul actual, nu are un aspect îngrijit indicând, mai degrabă, o refacere impusă de împrejurări urgente. Se păstrează pe înălțimea de 1,65 m. Mortarul, din nisip și var, este mai puțin rezistent decât în secțiunea prezentată mai sus. Profilul spre interior a fost distrus în cea mai mare parte de intervenția mecanică pentru instalarea vechii conducte. Cu toate acestea, nivelele romano-bizantine, din care s-au recuperat importante cantități de fragmente de vase din ceramică, sunt compuse din alternanțe de depuneri și arsură, lucru foarte sugestiv pentru situația cetății din veacurile IV-VII. Este foarte posibil ca aici turnul să fi fost distrus și reconstruit. Materialele descoperite, în majoritate covârșitoare, vin din împrejurimile porții romano-bizantine aflate la 20 m spre sud. Sunt fragmente de vase din ceramică (amfore, căni, castroane) aflate în poziție secundară.

C 3 cu dimensiunile de 2 x 2 m s-a executat la exteriorul turnului, spre vest. Zidul se păstrează pe înălțimea de 0,70 m și a fost distrus de excavația și conducta veche de ape reziduale (Fig. 5). Este așezat direct pe pământul galben. Prezintă aceleași caracteristici ca în secțiunea precedentă. Nu are parament exterior, așa cum s-a putut constata în C 1. Din acest motiv considerăm ca în acest sector s-au efectuat lucrări de refacere majore.

C 4 cu dimensiunile de 2 x 2 m a surprins exteriorul turnului (Fig. 6). Aici restul zidului se păstrează în stare precară și din cauza conductei vechi. Înălțimea

actuală variază între 0,40 - 0,60 m. Este similar descrierii din C 3. Din nivel au fost scoase fragmente de vase ceramice și materiale de construcție de epocă romano-bizantină, aflate în poziție secundară.

C 5 cu dimensiunile de 2 x 2 m a încercat să surprindă interiorul zidului. În secțiune nu s-a descoperit nimic în afara fragmentelor de materiale ceramice de epocă romano-bizantină împinse aici după distrugerea cetății, cel mai probabil. Distrugerea zidului se poate lega fie de evenimentele în urma cărora fortificația și-a încetat existența, fie de utilizarea pietrei la construirea orașului modern.

În concluzie, cercetarea a pus în evidență, în acest punct, un turn de dimensiuni mari (bastion de colț) la intersecția incintelor de est și nord care apărau fortificația și orașul medieval. Grosimea zidului, măsurată în afara carosabilului, la intersecția turnului cu incinta, spre vest, este de cca 3,70 m. Pe traseul excavat al conductei dimensiunea interioară a turnului este de cca 25 m. Nu știm unde se închide turnul pe incinta de răsărit (Fig. 1, a-b), dar aceasta se face, oricum, în exteriorul porții romano-bizantine, care nu este afectată de construcție. Așezarea în plan a descoperirilor ne sugerează un diametru total al turnului de cca 35 m, ceea ce indică o fortificație de mari dimensiuni.

2. Poarta de pe incinta de nord a cetății (Fig. 1, 2). Pe traseul excavat pentru instalarea actualei conducte, la cca 165 m de la bastionul de colț, pe mijlocul actualei străzi Vadului, în imediata vecinătate a unui cămin Romtelecom, au apărut, după îndepărtarea asfaltului, resturi de piatră cu mortar provenind de la embletonul unui posibil zid. S-a trasat o secțiune cu lungime de 18 m și lățime variabilă până la 2,80 m. După îndepărtarea dărămurilor și a depunerilor au fost identificate elementele componente ale porții de intrare de pe incinta de nord (Fig. 7). Este vorba despre fundațiile a două ziduri paralele, ridicate pe direcția nord-sud, aflate la distanța de 3,60 m între ele. Sunt făcute din piatră mică prinsă cu mortar din nisip și var. Grosime lor este de 1,20 - 1,30 m și intră în nivelele antice. Pe cel din stânga, pe direcția de intrare, se păstrează încă în embleton o placă din calcar cioplit, cu dimensiunile de 1,00 x 0,55 x 0,56 m, cu un lăcaș patrulater în partea centrală de 0,16 x 0,16 m. Pe zidul din dreapta placa lipsește. Oricum, acesta a fost afectat mult de lucrări moderne. Între cele două ziduri se înfige în pământ un pilon din piatră înalt de 1,00 m, cu corpul cilindric, diametrul de 0,50 m, mai mare în partea superioară până la 0,70 m, cu un lăcaș patrulater de 0,15 x 0,15 în partea centrală. Având în vedere lipsa plăcii de pe partea dreaptă, deschiderea porții se poate estima ipotetic la cca 4,40 m. Pe stânga, distanța dintre lăcașul plăcii și cel de la pilonul central, pe care se asigura închiderea părților, trece ușor de 2 m. Descoperirea unor elemente din metal, necesare pentru prinderea lemnului, ne conduce la concluzia că poarta a fost confecționată din scândură groasă. Cel mai probabil, intrarea a avut partea superioară boltită și a fost executată din mai multe segmente din piatră de calcar de formă arcuită (Fig. 8). Un element de arc de boltă, se află pe strada Revoluției, unde a fost recuperat dintr-o proprietate demolată cu ani în urmă. Este din calcar cioplit la daltă pe toate fețele și are următoarele dimensiuni: lungime -0,95 m; lățime -0,33 m; grosime -0,30 m. Suprafețele laterale de îmbinare au scobituri pentru fixare (una patrulateră -0,10 x 0,18 m; cealaltă sub forma unui orificiu).

După dărâmare, spațiul din fața porții a devenit depozit de resturi menajere,

cum se poate deduce din profilul de nord. Nivelul de arsură înregistrat în săpătură este rezultatul distrugerii porții masive din lemn.

Nu cunoaștem, deocamdată, la ce distanță se află zidul de incintă față de intrarea descoperită. O intervenție pe strada Vadului, în anul 1997, pentru instalarea unui cablu subteran între cei doi stâlpi din colț cu strada Carsium, a dus la scoaterea la lumină a unor blocuri mari din piatră cioplită, cel mai probabil aparținând paramentului nordic al incintei. Dacă situația se prezintă așa, atunci incinta se poate afla la cca 7 m în spate. În acest caz, poarta recentă nu este altceva decât intrarea în turnul de acces de pe incinta de nord. Acesta ar putea avea dimensiunile interioare de 4,7 x 7 m.

Din săpătură au fost recuperate următoarele categorii de materiale (Fig. 9):

a) ceramică medievală reprezentată prin fragmente de vase: oale, farfurii, boluri, ulcioare, pipe, cești;

b) ceramică romană și romano-bizantină din nivele în care s-au construit zidurile porții, fragmente de amfore în principal, un fragment de vas din sticlă și fragment opaiț, tip firmalampen, cu ștampila DECIM (I);

c) obiecte din metal: pladbandă pentru fixat lemn la poartă, piroane, cuie, pinten, piesă harnașament.

3. Incintele de pe latura de vest (Fig. 1, I, II, III). La intersecția străzii Independenței cu strada Venus, în fața Bisericii Sf. Împ. Constantin și Elena, au fost identificate cu prilejul diferitelor lucrări edilitare resturi de ziduri. Actualul proiect urma să instaleze conducta de ape reziduale pe strada Independenței, pe partea stângă pe direcția de coborâre. Cercetarea s-a efectuat în patru secțiuni (S 1, S 2, S 3, S 4), executate succesiv, de la vest spre est, cu o lungime totală de 17,5 m și lățime variabilă până la 3,80 m (Fig. 10).

S 1 cu dimensiunile de 4,5 x 1,5 m. Aici s-au pus în evidență două resturi de ziduri, paralele, notate în ordine cronologică.

Incinta III, ultima de pe latura de vest a fortificației, prima cercetată (Z 1), construită din piatră bolovănoasă mică, cioplită sumar pe partea interioară a zidului, prinsă cu mortar din nisip și var. Se păstrează pe înălțimea de 0,89 m în secțiune și lățimea de 1,50 m (Fig. 11). Se așează direct pe loess. În profilul de nord se observă nivelul de construire. În spatele zidului este un nivel de piatră căzută din incinta mijlocie. Materialele descoperite sunt caracteristice epocii medievale.

Incinta II (Z 2) a fost identificată la 0,60 m, în spatele primei. În cea mai mare parte este distrusă, cel mai probabil din vechime, chiar din timpul construirii ultimei. Lățimea estimativă se încadrează între 2,40-2,50 m, iar înălțimea actuală maximă în secțiune este de 0,70 m. Zidul este construit din piatră bolovănoasă de dimensiuni diferite legată cu mortar din nisip și var (Fig. 12). Cel mai probabil s-a așezat peste pavajul din fața porții de pe incinta I. Două lespezi fasonate identificate la baza zidului, spre est (partea interioară), pot sugera existența unui parament. Spre incinta III profilul indică nivelul de demantelare a zidului. La baza zidului, spre exterior, a fost identificată o bombardă din fontă.

S 2 cu dimensiunile de 6,5 x 2 m. Aici a fost identificat, la adâncimea de - 1,30 m, un pavaj, din piatră prinsă cu mortar, afectat spre est de instalarea unei conducte mari de canalizare, dar și de distrugerea din timpul unui asediu, cum

pare să indice mai multe bombardele descoperite aici și mai ales în secțiunea următoare (Fig. 13). În pavaj, spre vest, s-a înfipt o bornă de calcar, de formă rotundă, așezată într-o masă omogenă de pietriș mic și mortar. Piesa are dimensiunile de 0,38 x 0,23 x 0,22 m. În fața acestuia se află, în poziție secundară, câteva pietre de parament cioplite (0,40 x 0,26 x 0,12 m; 0,34 x 0,23 x 0,12 m; 0,31 x 0,19 x 0,14 m). Pavajul este legat, fără îndoială, de existența unei porți de acces pe prima incintă. Descoperirile din celelalte secțiuni sprijină această ipoteză. Din săpătură provin mai multe piese, majoritatea din metal: bombarde, un vârf de sulită, cuie, fragmente de sticlă, o cataramă de bronz de epocă romană, fragment de pipă. Catarama se află în poziție secundară și a ajuns aici întâmplător, așa cum au ajuns și materialele de construcție din aceeași epocă identificate în secțiunea următoare.

Pe profilul de nord apare un rest de zid, cu orientarea est-vest, desprins și alunecat de la locul lui S 3 cu dimensiunile de 6,5 x 3,8 m. În secțiune s-au pus în evidență bolovani mari de emplecton desprinși dintr-un zid aflat, undeva, în apropiere și mai multe bombarde. La adâncimea de - 1,70 m apare piatră mică prinsă cu mortar, cel mai probabil un rest de pavaj legat de cel din secțiunea anterioară (Fig. 14). Dacă avem în vedere poziția, cât și depărtarea de traseul incintei care este mult mai în spate, la care adăugăm pavajul întins din față, nu putem decât să credem că zidul a făcut parte din turnul porții de intrare de pe prima incintă. Materialele găsite aici, aparțin cu mici excepții epocii medievale. Sunt fragmente de vase (castroane, farfurii, boluri) din ceramică smălțuită de culoare verde, verde-oliv sau maroniu cu aspect metalic. Între altele, se remarcă un merlon (piatră de crenel) din calcar cu dimensiunile de 0,41 x 0,34 x 0,15 m, cu partea superioară ușor arcuită. Descoperirile romane, fragmentele de cărămizi cu urme de mortar, o mănua de amforă, au ajuns aici pe alte căi. Bombardele sunt legate de distrugerea incintei, și sugerează concentrarea focului de artilerie pe poartă.

S 4 cu dimensiunile de 7 x 1,5 m s-a trasat la 2,60 m de traseul conductei, în afara carosabilului, spre sud, deoarece pe trama stradală s-au identificat tot felul de intervenții moderne care au perturbat serios stratigrafia, rezultatele cercetării fiind alterate major. Adâncimea la care s-a ajuns a variat între 1,50 și 2,70 m. Rezultatele obținute sunt meritorii. Cea mai mare parte a șanțului a mers într-o depunere consistentă de pământ cu resturi de piatră, mortar și fragmente ceramice medievale (Fig. 15). La adâncimea de -2,10 - 2,20 s-a identificat o masă mare de piatră, de dimensiuni diferite, cu urme de mortar. Din profilul nordic vine capătul unei bârne din lemn tare, stejar probabil, căzut de undeva din față, poate chiar de la poarta de intrare. La baza pietrelor se află mai multe cărămizi bine arse, cu grosime de 0,05 m, sparte, cu urme de mortar pe suprafața lor. Sub cărămizi se află stânca naturală. Muchiile sale sunt acoperite cu același mortar. Toate descoperirile sunt elemente certe care atestă, în acest loc, un zid distrus din vechime. Este fără îndoială prima incintă construită direct pe stâncă. Materialele scoase din săpătură sunt în majoritate de epocă medievală. Sunt câteva fragmente de vase de epocă romană și materiale de construcție. Descoperirile medievale constau în fragmente de vase (câni, castroane, cești, boluri, farfurii, ulcioare, pipe) din ceramică cu smalt verde în nuanțe diferite sau cu ornament desenat cu pastă

de culoare albă.

4. **Edificiul din afara incintei estice** (Fig. 1, 4; Fig. 16). La cca 300 m de incintă, pe strada Grădinilor, pe amplasamentul unei stații de pompare ape reziduale, a fost descoperită fundația unei construcții de epocă medievală. Secțiunea cu dimensiunile de 6 x 3 m a ajuns până la adâncimea de 3, 80 m. Deasupra s-a înregistrat o depunere consistentă de pământ în grosime de cca 1, 20 m din timpul demolării caselor și construirii blocurilor în anii 1987-1988. La 1, 50 m, sub nivelul vechii străzi, a fost identificată o fundație de zid din piatră legată cu pământ cu lățimea de cca 1 m. În fața zidului s-a înregistrat un nivel consistent de arsură și multe olane sparte din cauza prăbușirii. Materialele descoperite în nivelul de arsură, cât și în cel de construcție, aparțin epocii medievale. Sunt fragmente din vase ceramice acoperite cu smalț de culoare verde în nuanțe diferite, ori galben și olane din pastă nisipoasă, bine arsă, cu grosimea de 0, 02-0,03 m și deschiderea de 0,18-0,20 m. În pământul compactat de culoare închisă, la adâncimea de 3, 20 -3, 40 m, au fost identificate fragmente de amfore romane (sec. II-III), sparte din vechime, rulate după cum indică rotunjimea muchiilor. La adâncimea de -3,70 m solul are deja consistență nisipoasă. Un sondaj efectuat de Secția de Studii Interdisciplinare de la Muzeul de Istorie a Romaniei din București a intersectat, până la adâncimea de - 9 m, mai multe depozite aluvionare .

*

În ansamblu, actualele descoperiri aduc noi date cu privire la incinta cetății de la Hârșova. După cum se cunoaște Hârșova a ocupat, în secolele XVI-XVIII, un loc important în organizarea administrativă a Dobrogei otomane având statutul de reședință de *kaza* în cadrul sangeacului (*sanceak*) Silistrei, care era, la rândul său, o subdiviziune a *beylerbeylik*-ului Rumelia¹. Și-a păstrat și acum rolul și locul pe care l-a jucat în epocile anterioare: punct strategic de trecere dintr-o parte în cealaltă a Dunării. Rând pe rând, armatele voievozilor Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Radu Șerban ajung la acest vad².

Despre sistemul de fortificații de aici s-a scris în ultima perioada de timp pornindu-se de la observațiile din teren³, de la interpretarea unor surse istorice⁴ sau săpături de salvare⁵. Datarea zidurilor s-a făcut, însă, diferit, nefiind exclusă, potrivit unor păreri, chiar originea antică a lor. Luând în considerare stadiul actual al cercetărilor, tindem, din ce în ce mai mult, să plasăm construirea incintei în evul mediu. Recentă săpătură ne-a obligat să privim, din ce în ce mai serios, vechile surse privind fortificația medievală de la Hârșova⁶ despre care am scris recent⁷. Având în vedere exactitatea și corelarea datelor oferite cu situația din teren, planul realizat de von Moltke, în prima parte a secolului al XIX-lea, va

¹ GHIAȚĂ 1982, p. 42-43; DUMITRAȘCU & LASCU 1985, p. 19-20.

² BRĂTULESCU 1940, p. 17-19; CIOBANU 1970, p. 28-29.

³ ARICESCU 1971, p. 356; NICOLAE 1993, p. 220-222;

⁴ NICOLAE *et alii* 2008, p. 315-318; CRĂCIUN 2008, p. 54-55.

⁵ NICOLAE 2010, p. 230-231.

⁶ MOLTKE 1854, pl. 9; POLONIC 12, p. 1-2; IONESCU 1904, pl. 2; BOCA 1968, nr. 28 și 29, p. 484, 485; KUZEV 1969, fig. 4, nota 86, p. 153; *Călători* VI 1976, p. 450-451; *Călători* SN I 2004, p. 334; BOJILOV & GJUZELEV 2004, p. 291; NETZHAMMER I, 2010, p. 312-320.

⁷ NICOLAE *et alii* 2008, p. 313-327.

rămâne, după părerea noastră, un document de referință pentru ultima fază a incintei cetății de la Hârșova (Fig. 17 A).

Astfel, bastionul, de formă semicirculară, descoperit la intersecția incintelor de est și nord, apare pe planul întocmit de acesta. Nici în descrierea făcută de Evlia Celebi sau a contelui de Langeron, după cum nici în litografiile cu imaginea cetății de la începutul secolului al XIX-lea, nu se prezintă detalii ale incintei. Prin urmare, bastionul apare numai pe planul întocmit de von Moltke (Fig. 17 A), fiind necunoscut arheologic până la cercetările actuale. În mod cert turnul se încheie în incinta de nord, după cum se observa în unghiul format care se află la zi pe str. Carsium. Rămâne însă un mare semn de întrebare în legătură cu acest segment al zidului, și mai ales cu aspectul sau interior. În timpul săpăturilor din anii 1988-1989 asupra perimetrului dintre străzile Carsium și Unirii, despre zidul la care facem referire acum, Gh. Cantacuzino îl descrie ca având în partea sa interioară 4 *asize de cărămizi (de 33 x 33 x 5 cm) legate cu mortar* la același nivel cu altele păstrate fragmentar spre stradă, și trage concluzia că zidul, de la o anumită înălțime, este realizat din piatră și cărămidă⁸, fapt mai puțin obișnuit pentru arhitectura militară medievală, într-un asemenea context, și caracteristic mai mult antichității. Rămâne ca cercetările viitoare, din acest punct, să lămurească problema.

În ce privește poarta de intrare de pe incinta de nord, aceasta este absolut necunoscută. În descrierea sa Evlia Celebi vorbește de două porți: una pe latura de răsărit, cealaltă spre apus⁹. Recentă descoperire se plasează, însă, pe frontul de nord. Este posibil ca să se fi strecurat la cronicarul turc o eroare, cu toate că pe una din stampele care reprezintă cetatea la 1826 apare imaginea unui turn de poartă pe latura de est, dar lipsește pe cea de vest. Dat fiind însă diferența de timp dintre izvoare, dar și evenimentele care au dus la distrugerii repetate este posibil ca arhitectura incintei să fi suferit modificări din acest punct de vedere. În apropierea locului unde am descoperit recentă poartă, instalarea unei conducte de apă, după 1990, s-a făcut chiar pe zidul de vest al turnului porții, ceea ce ne-a determinat la vremea respectivă să ne întrebăm dacă nu cumva aici se află un turn¹⁰. Identificând acum atât zidul al cărui embleton a fost scos la lumină atunci, cât și conducta de apă instalată, s-a dovedit întemeiată bănuiala noastră. Doar că la vremea respectivă nu ne-am gândit că poate fi vorba despre o cale de acces în interiorul fortificației. De fapt, dacă acordăm mai multă atenție planului lui von Moltke se poate bănuși că aici se afla poarta. Spre latura de nord, nu departe de turn, chiar pe incintă, se unesc din trei direcții (est, nord și vest) mai multe linii ușor șerpuite care indică, de fapt, drumurile de acces spre cetate. Tot timpul, de când am văzut planul, ne-am întrebat care este rațiunea acestui simbol fără să bănuim însă răspunsul. Abia acum, după descoperirea făcută, înțelegem că la un strateg militar de talia baronului von Moltke fiecare amănunt trecut pe un plan trebuie să aibă o semnificație foarte exactă. Este cazul să precizăm că mai sunt încă în Hârșova etnici turci care știu de la străbunici că pe undeva, prin zonă, se intra în orașul medieval, după cum ne-au spus în repetate rânduri. Acest amănunt de arhitectură urbană se poate deduce și din analiza cu atenție a unei fotografii

⁸ CANTACUZINO 1992, p. 65.

⁹ *Călători* VI, p. 451, 232.

¹⁰ NICOLAE 1993, p. 220.

aeriane din anii '50 (Fig. 17, B), cea mai veche care ne-a fost accesibilă, pe care se vede mult mai bine vechea tramă stradală. Ruinele bastionului încă se mai disting bine în capătul de est al străzii pregătită pentru modernizare, iar de la intersecția străzilor principale, Vadului și Carsium, unde se plasează astăzi resturile porții, celelalte străzi vechi se deschid, în mod firesc, în toate direcțiile, după cum este sistematizat orașul la începutul epocii moderne.

Nu am putut, din păcate, în actuala cercetare, să identificăm incinta în întinderea ei, deoarece traseul ei se abate la sud de str. Carsium. Într-un document din anul 1915 apare bulevardul Carsium cu mențiunea „vechiul zid al cetății”. Pe un act de vânzare-cumpărare din anul 1926 am găsit însă strada Fortăreței, actuala str. Primăverii, plasată după cum sugerează numele, în apropierea zidului. La intersecția străzii Carsium și Concordiei au fost scoși la lumină, acum, bolovani de piatră cu urme de mortar pe suprafață. Nu ar fi exclus ca aceștia să provină din restul bastionului de pe latura de nord care apare pe planul lui von Moltke, pe undeva, pe această parte.

O situație cu totul specială se înregistrează pe latura de vest. Actuala cercetare, coroborată cu cele din anii din urmă, cu alte observații din teren, a arătat că aici au fost reconstruite, în etape diferite, trei ziduri de incintă. Cel mai vechi, notat de noi „incinta I”, a fost identificat în cercetarea preventivă încă din anul 2003 în S 11¹¹. Traseul său trece pe lângă colțul de NV al gardului Bisericii Sf. Împ. Constantin și Elena, apoi prin fața acesteia și se unește în fortificația din Dealul Belciug. Este adevărat că săpătura noastră actuală, în S 4, nu a putut surprinde decât resturile zidului distrus, amprenta de mortar de pe stâncă și o masă întinsă de pavaj din piatră bolovănoasă prinsă cu mortar care face parte, cel mai probabil, din amenajarea de la intrarea/ieșirea pe poarta de vest. Din fața bisericii a fost recuperată, în urmă cu mai mulți ani, o piatră cu simboluri, la care ne-am mai referit¹². În noile circumstanțe, este posibil ca prezența ei aici să se lege tocmai de construirea incintei. Când a fost ridicată aceasta? Este greu să propunem o dată precisă. Oricum, la 1651, când Evlia Celebi vizitează cetatea, incinta exista având o lungime de trei mii de pași¹³. Se știe că la 1 ianuarie 1595 trupele voievodului Mihai Viteazul au ars orașul din temelii¹⁴. Un episod similar se petrece în anul 1603 când armatele conduse de Gheorghe Raț trec Dunărea lângă Hârșova unde exista o *mică cetate în care se așezaseră turcii din nou*¹⁵. Este greu de crezut că la începutul stăpânirii otomane asupra Dobrogei, la mijlocul secolului al XV-lea, așezarea a fost înzestrată cu o incintă atât de vastă. Cu atât mai mult nu se poate admite aceasta cu cât cercetările din fortificația de pe malul Dunării arată că într-o primă etapă, turcii au folosit zidurile vechi construite în secolele anterioare¹⁶. Date fiind aceste considerente, dar și situația în perspectiva

¹¹ NICOLAE *et alii* 2008, p. 325.

¹² NICOLAE *et alii* 2008, p. 326; ATANASOV 2009, p. 484, 11. Potrivit opiniei lui Georgi Atanasov piatra a fost pusă în zid în epoca otomană, ceea ce este de luat în considerație. În acest caz s-ar explica mai bine prezența ei în dărămurile primei incinte a cetății medievale.

¹³ *Călători* VI, p. 451.

¹⁴ PANAITESCU 2002, p. 34.

¹⁵ *Călători* IV, p. 274

¹⁶ CCA 2001 (2002), p. 153, Hârșova - Cetate.

războaielor pentru rezolvarea „problemei orientale”¹⁷, nu ne rămâne decât să plasăm construirea incintei în prima jumătate a secolului al XVII-lea. La începutul secolului stăpânirea otomană asupra Dobrogei este zdruncinată de atacurile cazacilor care pradă Constanța și pătrund pe gurile Dunării arzând orașul Isaccea¹⁸. Este o perioadă complicată pentru istoria Europei, tulburată de războiul de 30 de ani, față de care Imperiul otoman se manifestă cu ezitare, nu însă și în raporturile cu statele din zonă¹⁹. Între anii 1616-1621 se desfășoară conflictul cu Polonia. Trupele otomane sunt concentrate la Babadag de unde urmau să treacă Dunărea contra polonezilor și mai apoi a rușilor²⁰. Desele incursiuni din nord, dar și dinspre Țara Românească, au dus la întărirea vechilor cetăți din Dobrogea și la construirea altora noi²¹. Toate acestea reclamau măsuri speciale de reconstrucție și întărire a liniei Dunării. Acum, în prima parte a secolului al XVIII-lea, trebuie să fi fost întărită și cetatea de la Hârșova prin construirea primei incinte. Aceasta a funcționat, cel mai probabil, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cum relevă sursele, în timpul războiului dintre anii 1768-1774 fortificația a avut mult de suferit²². În 1771 mai multe fortificații turcești de pe linia Dunării, între care și Hârșova, sunt ocupate de armata rusă. Distrugerile sunt mari: geamii, fortificații, așezări civile, aproape totul este ruină. În anul 1772 are loc o tentativă de recucerire a Hârșovei, însă armata rusă condusă de Suvorov rezistă. Sunt rezidite părțile distruse ale fortificației și ridicate întărituri în împrejurimi, după cum rezultă dintr-un plan strategic datat în 1773²³. În actuala cercetare bombardele, bolovanii mari de emplecton desprinși din ziduri găsiți în poziții nefirești, reprezintă dovada distrugerilor suferite. Cel mai probabil, incinta a fost atât de mult afectată pe latura de vest, mai mult expusă loviturilor dinspre Dunăre, încât refacerea ei s-a realizat, pe alt amplasament, cu cca. 20 m mai în față, imediat după încheierea ostilităților. Cât despre plasarea porții de vest în punctul amintit, atât pavajul descoperit cât și poziția unor resturi de ziduri ne îndrumă către concluzia formulată; un alt argument ar fi și dispunerea rețelei stradale din această parte a orașului vechi, care se închide/deschide în acest punct.

Incinta II este construită, așa cum se poate deduce din cele de mai sus, în ultimile decenii ale secolului al XVIII-lea. Sursele indică la începutul secolului al XIX-lea o fortificație „reparată nu cu mult timp în urmă”²⁴. În timpul războiului dintre anii 1806-1812 suferă multe distrugeri²⁵. În 1809 trupele rusești conduse de prințul Bagration trec Dunărea, ocupă mai multe puncte fortificate, între care și Hârșova. Aici se fac importante lucrări de campanie care să întărească poziția noilor cuceritori pentru a face față ofensivelor din timpul conflictului. După toate probabilitățile, la încheierea războiului incinta a fost distrusă în întregine și a lăsat vadul Dunării de la Hârșova fără apărare. Din acest motiv a fost refăcută „puțin

¹⁷ MUREȘAN 1976, p. 44-53

¹⁸ RĂDULESCU & BITOLEANU 1979, p. 223.

¹⁹ MEHMED 1976, p. 221-222.

²⁰ DECEI 1978, p. 318-322.

²¹ RĂDULESCU & BITOLEANU 1979, p. 188-189.

²² IONESCU 1904, p. 421; RĂDULESCU & BITOLEANU 1979, p. 228-229.

²³ KUZEV 1969, p. 153, fig. 4.

²⁴ DOCAN 1913-1914, p. 672.

²⁵ IONESCU 1904, p. 421; RĂDULESCU & BITOLEANU 1979, p. 230.

mai târziu". În timpul unor lucrări edilitare executate pe strada Venus, în anul 1997, am văzut restul zidului, mai bine păstrat aici decât în șanțul actualei săpături²⁶.

Incinta III este refăcută în fața celei precedente, la mai puțin de un metru. Grosimea ei, în raport cu importanța locului și sarcinile pe care trebuia să le îndeplinească, sugerează o anumită grabă în fortificarea așezării. Sunt surse istorice care ne informează despre lucrările de refacere și întărire ale cetății din anul 1822 dar și despre situația acesteia în timpul luptelor ruso-turce din anii 1828-1829²⁷. La von Moltke găsim cea mai completă descriere a incintei care apăra Hârșova. Aceasta are cinci fronturi scurte, apărate de bastioane, în față cu un șanț de 14-15 metri adâncine, cu pantă abruptă, contrapantă din zidărie și palisade. În anul 1828 generalul Madatof cu 4 batalioane și 2 escadroane ocupă cetatea. După tratatul de la Adrianopol și distrugerea fortificațiilor otomane de pe malul drept al Dunării, cetatea de la Hârșova își încetează existența. Până către sfârșitul secolului al XIX-lea zidurile sale devin tot mai mici din cauza exploatării pietrei necesare construirii orașului modern. Așa se face ca la începutul secolului al XX-lea incinta se mai păstra doar pe latura de vest²⁸, tocmai acolo unde nu se întreprindeau intens astfel de lucrări. Urmele unor forturi din pământ, ridicate probabil în epoca otomană, s-au păstrat vizibile tot timpul în împrejurimile orașului²⁹. Astăzi, se mai zărește un fragment din incinta III, la intersecția străzilor Venus cu Independenței, în curtea familiei Gogoasă³⁰.

În ansamblul lor, cercetările recente asupra fortificațiilor de la Hârșova sunt de importanță excepțională, deoarece au permis evidențierea unor elemente necunoscute până acum. Datele obținute împreună cu informațiile istorice conturează imaginea reală a uneia dintre cele mai importante cetăți medievale de pe acest segment defensiv al Dunării.

BIBLIOGRAFIE

ARICESCU 1971 - Andrei Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hârșova*, Pontica 4 (1971), p. 351-369.

ATANASOV 2009 - Georgi Atanasov, *Dobrudjanskata despotstvo*, Veliko Târnovo, 2009.

BOCA 1968 - M. Boca, *Dobrogea veche în stampe și gravuri 1826-1882*, Pontice 1 (1968), p. 455-507.

BOJILOV & GHIUZELEV 2004 - Ivan Bojilov & Vasil Ghiuzelev, *Istoria na Dobroudja*, Vol. II, Veliko Târnovo, 2004.

BRĂTULESCU 1940 - Victor Brătulescu, *Cetatea Hârșova în legătură cu Dobrogea și cu ținuturile înconjurătoare*, BCMI 33 (1940), 105, p. 3-24.

CANTACUZINO 1992 - Gh. I. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la fortificațiile de la*

²⁶ NICOLAE *et alii* 2008, Fig. 20, 21, 22

²⁷ MOLTKE 1854, p. 72-73; CHESNEY 1854, p. 52-53; IONESCU 1904, p. 421.

²⁸ IONESCU 1904, p. 422 și Pl. 2; NETZHAMMER 2010, p. 72-73.

²⁹ POLONIC mss., caiet 12, p. 2. Cele din partea de vest, din punctul „La Rasim”, sunt considerate de Cristina Crăciun ca fortificații minore de epocă romană de tip *turres*. CRĂCIUN 2008, p. 61, 3.3.4.

³⁰ NICOLAE *et alii* 2008, Fig. 23.

Hârșova, BCMI 3 (1992) p. 58-67.

Călători IV - Călători străini despre Țările Române, vol. IV, București, 1972,

Călători VI - Călători străini despre Țările Române, vol. VI, Partea a II-a, București, 1976.

Călători SN - Călători străini despre Țările Române, Serie Nouă, Vol. I, București, 2004.

CHESNEY 1854 - F.R. Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns of 1828 and 1829*, London, 1854.

CIOBANU 1970- Radu Ciobanu, *Un monument istoric puțin cunoscut-cetatea feudală de la Hârșova*, BMI 39 (1970), 1, p. 24-30.

CRACIUN 2008 - Cristina Crăciun, *Studiu preliminar privind topografia sitului Carsium (sec. 1-6 d. Chr)*, BCMI 19 (2008), 1-2, p. 53-80.

DECEI 1978 - Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978.

DOCAN 1913-1914 - N. Docan, *Exploatațiuni austriece pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, AARMSI 36 (1913-1914), p. 541-709.

DUMITRAȘCU & LASCU 1985 - Gh. Dumitrașcu & St.Lascu, *Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, SAI 51-52 (1985), p. 18-31.

GHIATĂ 1982 - Anca Ghiată, *Toponime și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, AARMSI, IV, Tom. V, p. 29-61.

IONESCU 1904 - Căpitan D. M. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului XX*, București, 1904.

KUZEV 1969 - Alexander Kuzev, *Prinosti kăm istorijata na srednekovite kreposti po dolnija Dunav*, INM Varna 5 (20) (1969), p. 137-155.

MEHMED 1976 - Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976.

MOLTKE 1854 - Baron von Moltke, *The Russian in Bulgaria and Rumelia in 1829 and 1829 during the Campaign of the Danube, the Sieges of Brailow, Varna, Silistra, Shumla and the passage of the Balkan*, London, 1854.

MUREȘAN 1976 - Camil Mureșan, *Chestiunea orientală la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, SAI 32 (1976), P. 44-53.

NETZHAMMER 2010 - Raymund Netzhammer, *Din Romania. Incursiuni prin această țară și istroia ei*, Vol. I, București, 2010.

NICOLAE 1993 - Constantin Nicolae, *Despre topografia anticului Carsium, Pontica 26 (1993)*, p. 215-229.

NICOLAE et alii 2008 - Constantin Nicolae, Daniela Bănoiu, Vlad Nicolae, *Aspecte noi privind topografia cetății de la Hârșova*, Pontica 41 (2008), p. 313-343.

NICOLAE 2010 - Constantin Nicolae, *Stadiul cercetărilor arheologice la Hârșova, jud. Constanța. Contribuții la harta arheologică a localității*, Pontica 43 (2010), p. 221-249.

PANAITESCU 2002 - P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, reeditare ed. 1936, București, 2002.

POLONIC 12, Pamfil Polonic, *Manuscrise. Cetăți romane și preistorice. Caiet 12. Cercetările de la Hârșova până la Ostrov (Silistra). p. 1-2 Urme de ruine romane la Hârșova (Carsum)*. Biblioteca Academiei, Fond Manuscrise.

RĂDULESCU & BITOLEANU 1979 - Adrian Rădulescu & Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare-Dobrogea*, București, 1979.

Fig. 1. Cetatea medievală de la Hârșova: A-fortificația din „Dealul Cetății”; B-fortificația din „Dealul Belciug”; 1-bastion de colț; 2-poarta de intrare pe incinta de nord; 3- poarta de intrare pe incinta I de vest; I, II, III –incintele de vest; a-b –incinta de răsărit; b-c –incinta de nord; c –S 9, secțiune 2003; d – S 11, secțiune 2003; 4 –edificiu din afara incintei estice.

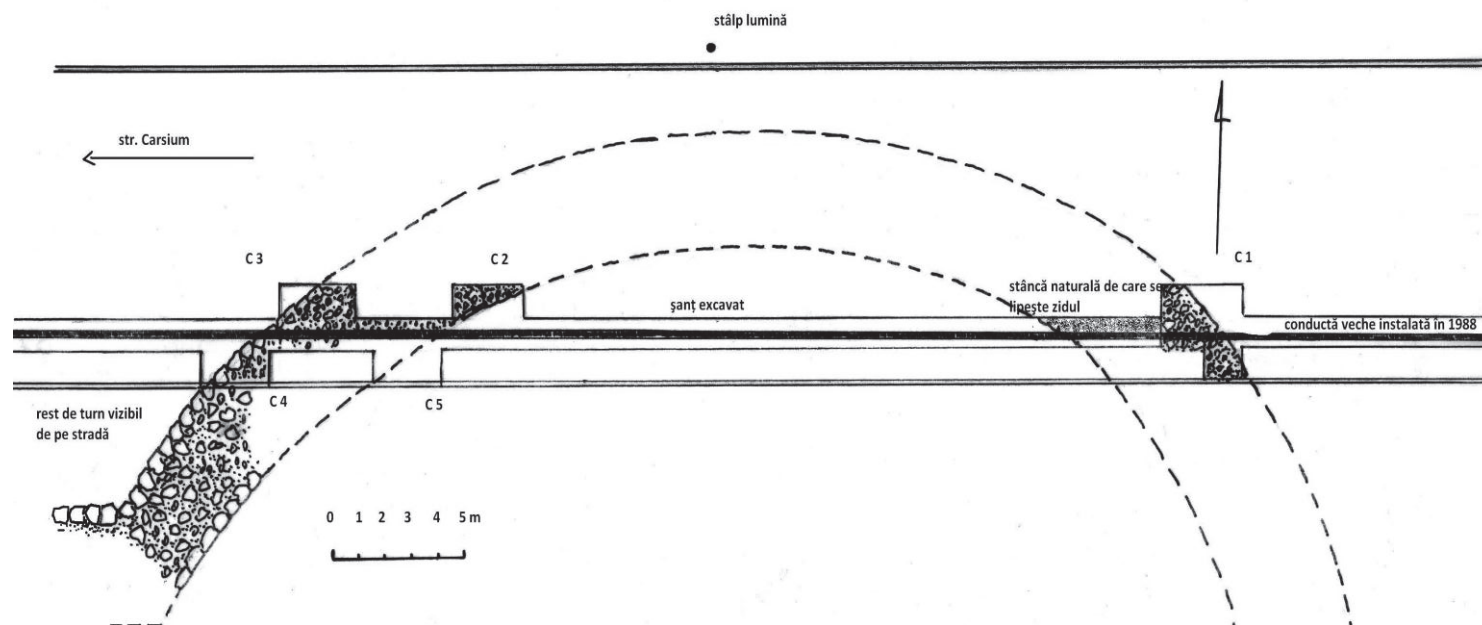

Fig. 2 – Bastionul de colț.

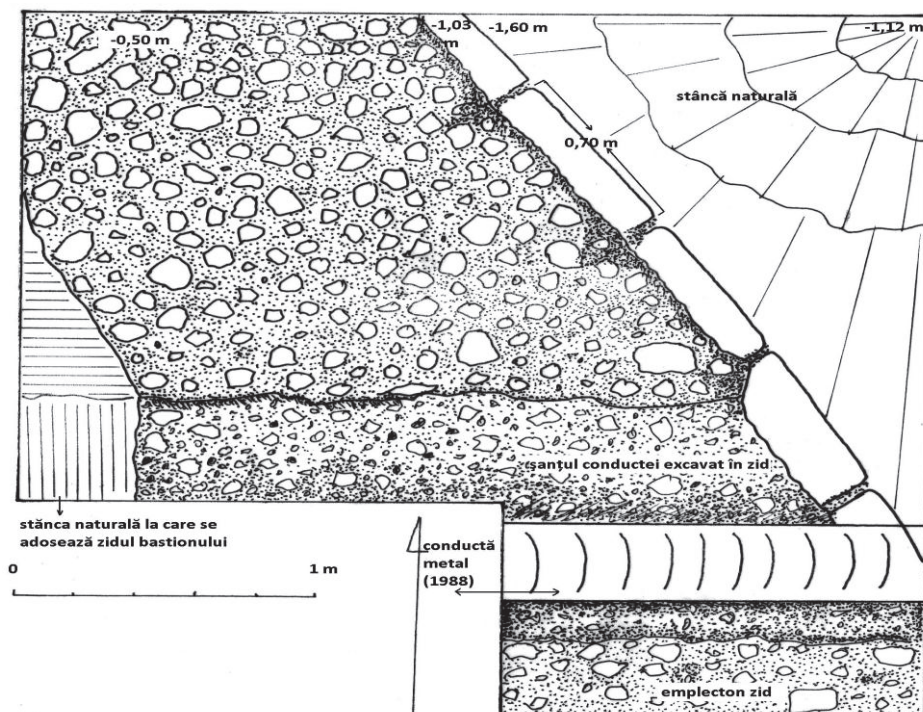

Fig. 3 - C 1-Restul turnului descoperit spart de conducta instalată în anul 1988.

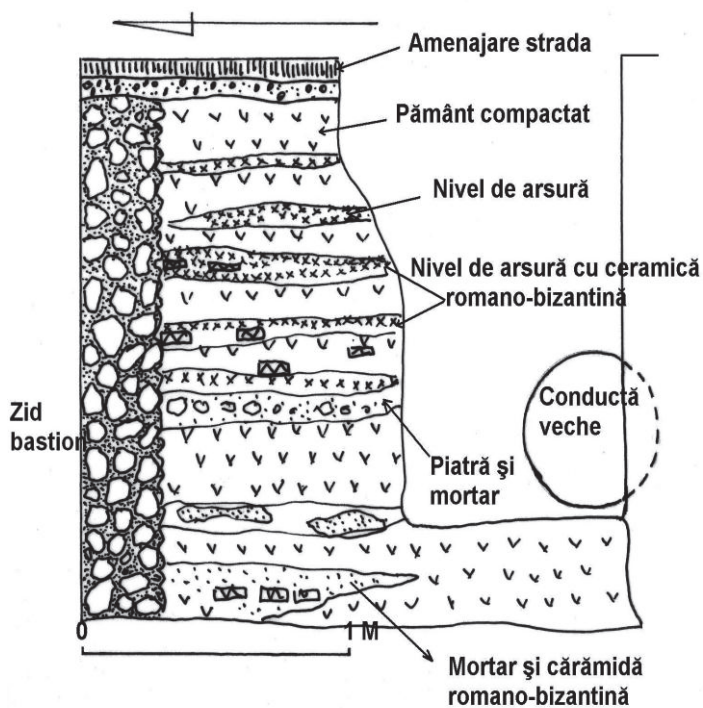

Fig. 4 - Restul zidului interior în C 2 și profilul de est al secțiunii.

Fig. 5 - C 3 în plan apropiat.

Fig. 6 - C 4, exteriorul zidului.

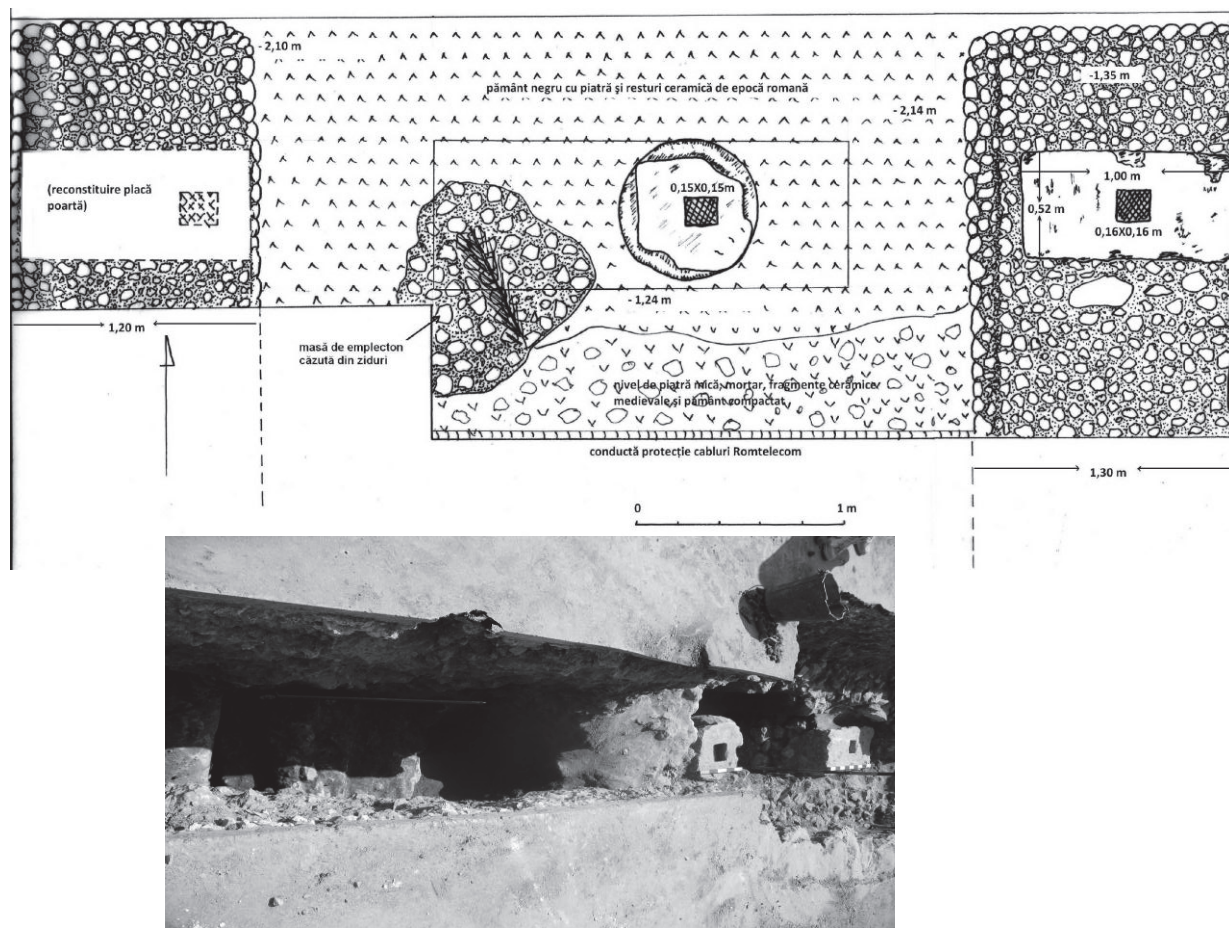

Fig. 7- Poarta de intrare de pe incinta de nord: desen și foto.

Fig. 8 - Încercare de reconstituire a porții.

Fig. 9 - Materiale descoperite la poarta de pe incinta nordică.

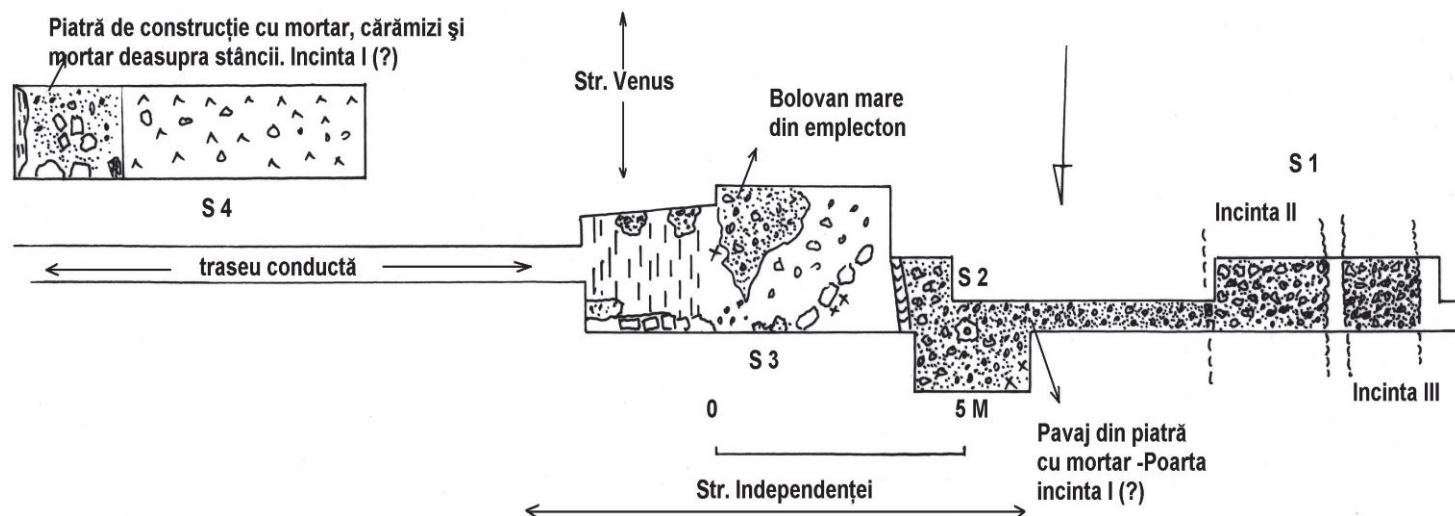

Fig. 10 - Plan general al săpăturii pe incintele de vest.

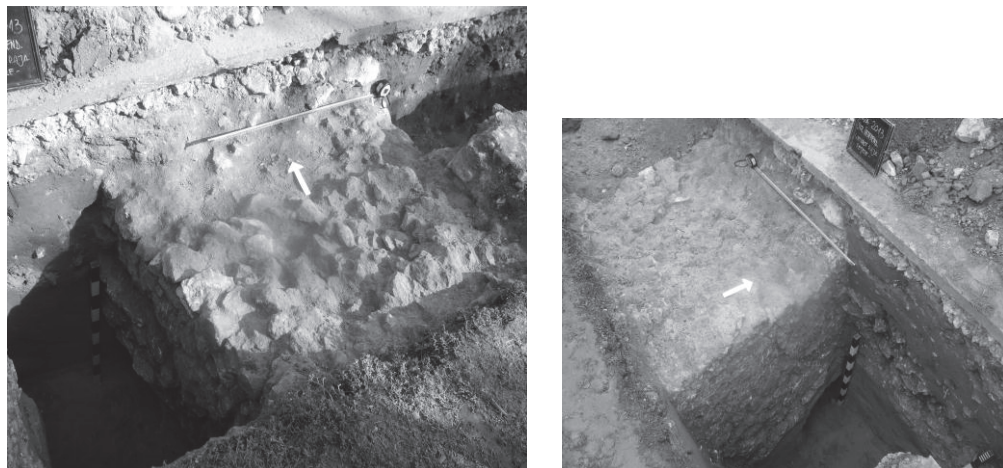

Fig. 11 - Incinta III pe latura de vest.

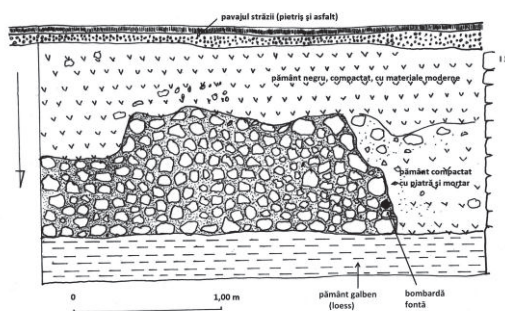

Fig. 12 - Incinta II de pe latura de vest (fotografie și profilul de sud).

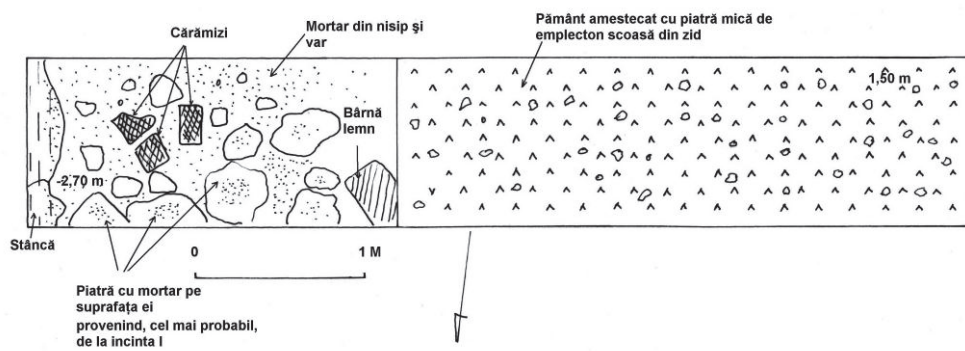

Fig. 13 - S 2. Pavaj din piatră.

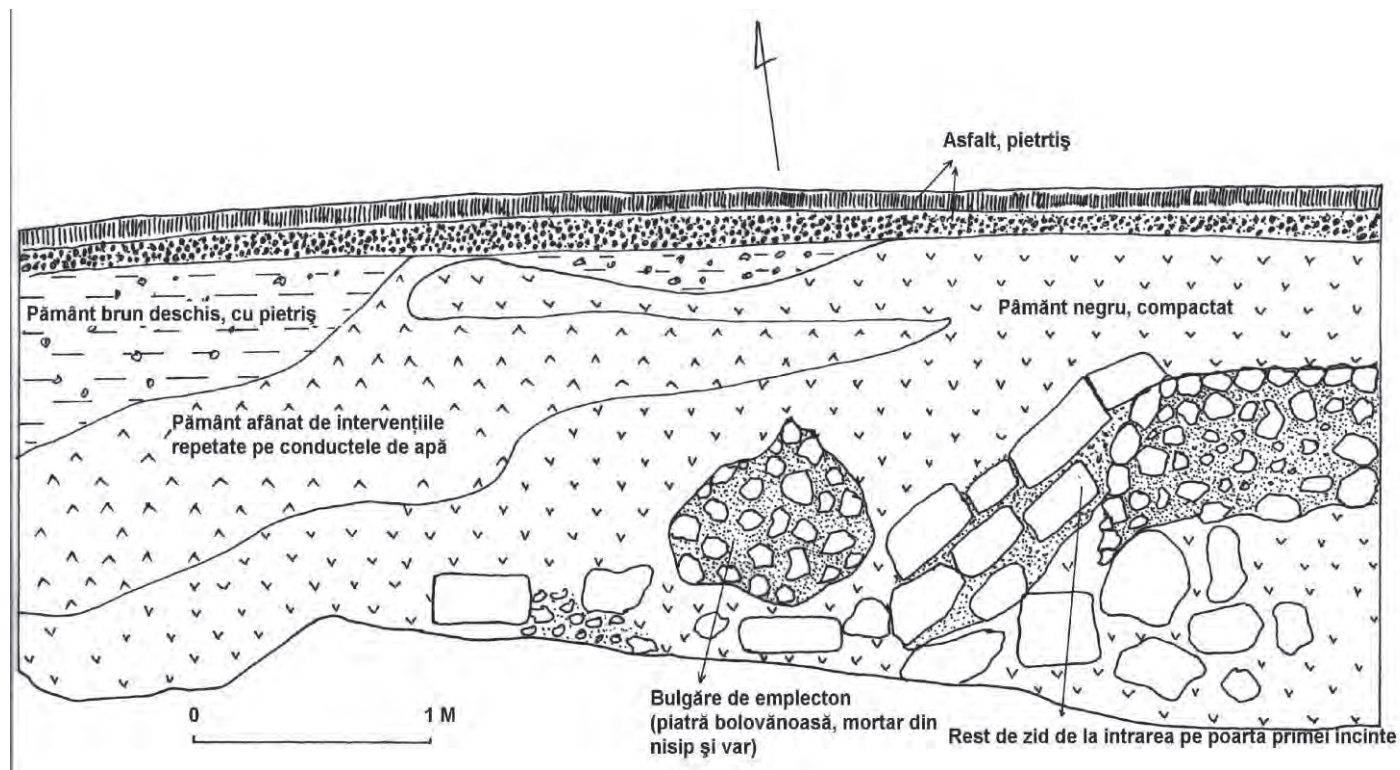

Fig. 14. S 3. Profilul de nord.

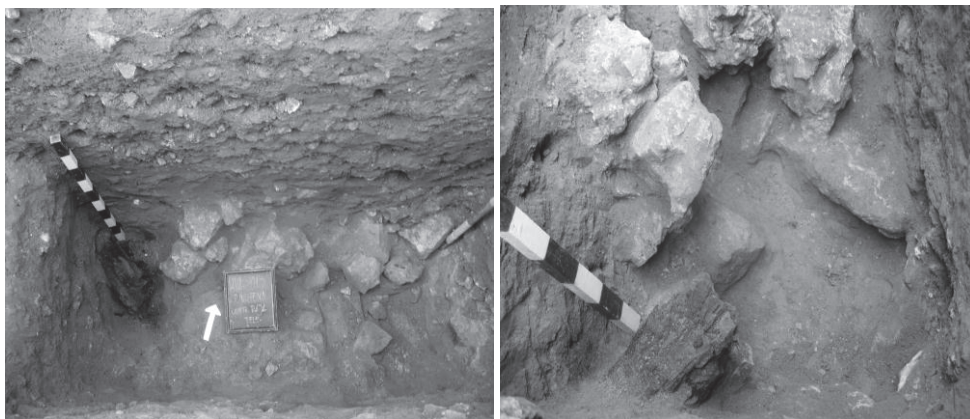

Fig. 15 - S 4. Resturile incintei I ridicate de la nivelul stâncii.

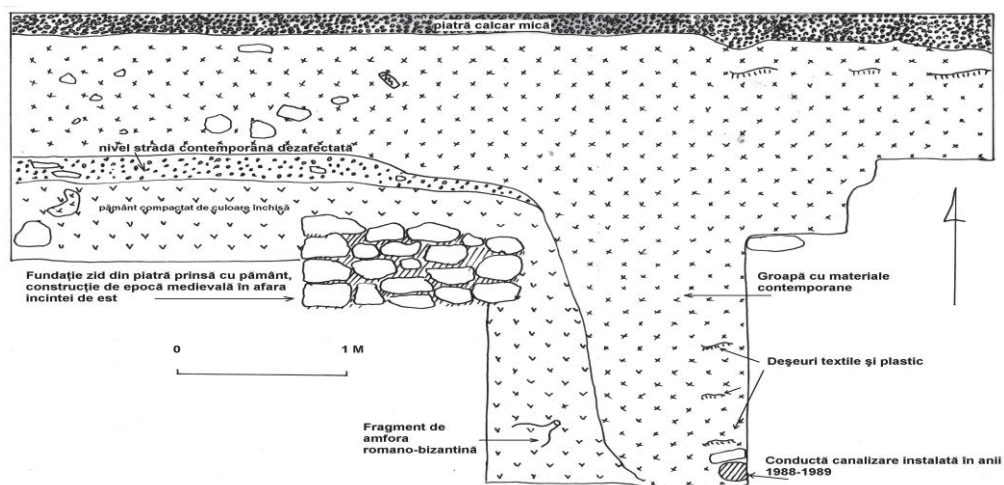

Fig. 16 - Edificiul de pe strada Grădinilor (fotografie și profilul de nord).

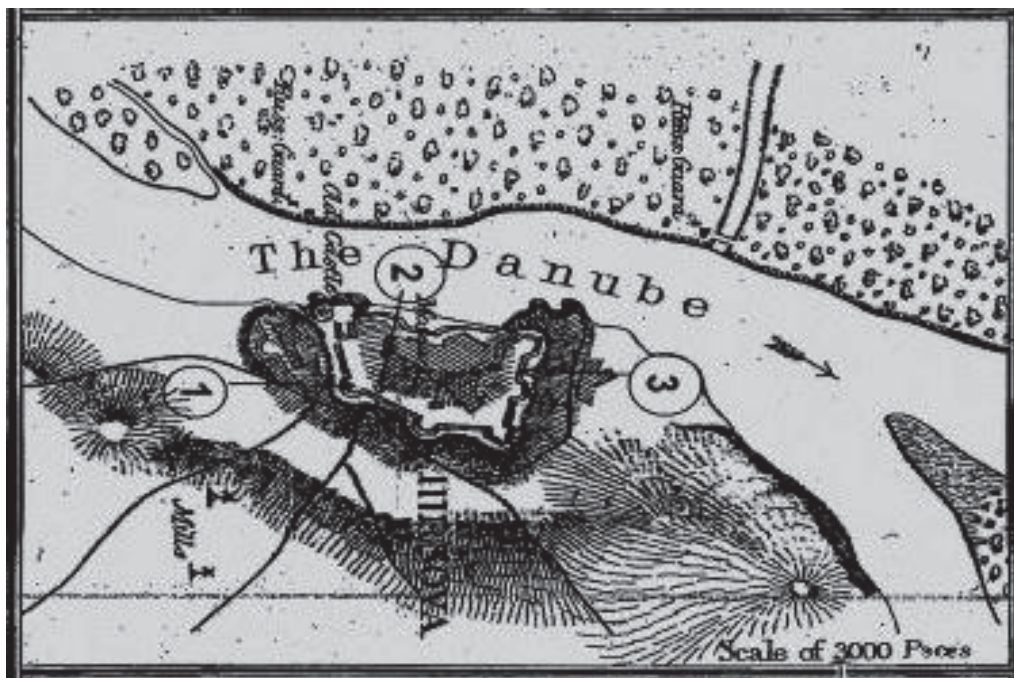

Fig. 17 A. - Planul cetății Hârșova, la 1826, întocmit de von Moltke. (noile descoperiri: 1- turnul de NE al incintei; 2- poarta de intrare de pe incinta de nord; 3- ultima incintă de pe latura de vest).

Fig. 17 B. - Fotografie aeriană a Hârșovei la mijlocul secolului XX.